

УДК 130.2+572.026

З-17

Микола ЗАЙЦЕВ

ІНДИВІДУАЛЬНО-ОСОБИСТІСНІ ВИЗНАЧЕНОСТІ ЛЮДИНИ У КУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

У статті зроблена спроба реалізації культурологічного підходу до розуміння таких визначеностей буття людини: “індивідуальність”, “особистість”. Показано, що особистість самовизначається у смислових координатах сучасності, тобто в координатах усталеного буття, а індивідуальність здійснює це у невизначеностях можливого. Якщо особистість знаходить у наявних обставинах підґрунтя своєї буттєвості, то для індивідуальності вони знецінюються, втрачають значення причини і мотиву її вчинків.

Ключові слова: індивідуалізовані визначеності людини, індивідуально-особистісне буття, особистість, індивідуальність.

Постановка проблеми. Тією чи тією мірою проблема людини перебуває в полі філософських пошуків із часів Сократа. Відтоді бере свій початок і проблема визначеностей людини. Сам Сократ “не наважився” на цей крок, проте в його діалогах, як зазначає Е. Кассіерер, присутня непрямая відповідь. “Людина виявляється істотою, яка постійно шукає саму себе, яка в кожний момент свого існування випробовує та постійно перевіряє умови свого існування” [3, 7]. Ця характеристика людини, що іманентно присутня в пошуках Сократа, значною мірою визначила подальший хід осмислення проблеми людини. Світова філософська думка в таких напрямках, як філософська антропологія, персоналізм, екзистенціалізм, релігійна філософія, сучасна комунікативна філософія та інші вже давно звернула свою увагу на проблему визначеностей індивідуально-особистісного буття. Проте розробка цієї проблеми далека від свого завершення (якщо її взагалі

можна завершити). Так, сьогодні разом із авторами монографії “Мировоззренческая культура личности” [4] та іншими дослідниками можемо ствердити, що проблема утворення людської індивідуальності продовжує залишатися таємницею філософського знання. Річ у тім, що, з одного боку, сферою впливу та утвердження індивідуальності є соціальність, де усі люди мислять та діють єдиним для них людським способом, виявляючи тим самим свою “родову” сутність, людську “тотальність” свого буття. З другого, у своєму образі думок і дій кожен виявляє особливості своєї індивідуальності, яка не покривається характером життєдіяльності інших [4, 8]. Загальновідомим є те, що індивідуальність не може сформуватись та утвердитись поза соціальністю. Однак особливість та унікальність індивідуальності не може бути прояснена лише соціальністю, в якому б ракурсі ми не аналізували це питання. Спроби прояснити індивідуально-особистісні визначеності людини як конкретно-особливий вияв соціальності зводять її до чогось вторинного відносно тієї ж соціальності, позбавляючи самобутності та суверенності особистісне “Я”. У результаті чого воно розглядається як повністю залежне від соціальності з усіма практичними та моральними наслідками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує наявність трьох основних підходів до проблеми індивідуально-особистісного буття людини: психологічного, соціологічного та культурологічного. Останній, зумовлений актуалізацією особистісного начала в історичному поступі. Прагненням культурологічного прояснення термінів “індивідуальність” та “особистість” характеризуються праці Л. Баткіна [1], М. Бахтіна, В. Біблера, А. Гуревича [2] та інших. Проте, як визнає А. Гуревич, незважаючи на зроблені кроки, наявне лише свідчить про “нашу невідповідність до того, щоб означену проблему не те, щоб розв’язувати, але й досить чітко та однозначно ставити. Усе це певною мірою симптоматично. Неясність понять, іноді недбалість у оперуванні ними – наша застаріла хвороба” [2, 76]. Симптоми, про які говорить А. Гуревич, пов’язані з домінуванням упродовж тривалого часу в нашій літературі соціологічного тлумачення понять “індивідуальність” та “особистість”, зумовлене притаманним для радянських часів соціологічним редукціонізмом стосовно людини. Внаслідок цього людина у своєму індивідуальному

бутті сприймалась не інакше, як певною мірою індивідуалізований вияв соціальності.

Це спонукує до пошуків інших інтерпретацій індивідуально-особистісних визначеностей людини. У цьому плані привертає увагу культурологічний підхід, “наріжним каменем” якого є з’ясування способу буття людини у світі. Отже, *метою статті* є спроба переосмислення в культурологічному плані таких визначеностей людини, як “індивідуальність” та “особистість”.

Проблемність соціокультурних визначеностей людини полягає в тому, що маємо справу з суперечливістю буття людини. Так, з одного боку, необхідно враховувати вихідну залежність окремої людини від соціокультурних умов, в яких відбувалось чи відбувається її становлення як людини, з другого, зважаючи на активний характер людської життєдіяльності, необхідно зважати на автономність у самообґрунтовані власного буття окремим індивідом. Отже, проблема соціокультурних визначеностей людини – це проблема її самовизначеності через відношення до соціокультурного оточення та до самої себе (самоусвідомлення). Метою такої самовизначеності є здійснення буттям. А оскільки здійснення людини буттям передбачає продукування певного смислового порядку світу, то самовизначеність пов’язана передовсім із покладанням смислів.

Як засвідчує історія філософсько-антропологічної думки, індивідуальність не може сформуватись та утвердитись поза соціальністю. Однак особливість та унікальність індивідуальності не може бути прояснена лише соціальністю, в якому б ракурсі ми не аналізували це питання. Важливим стає аналіз умов, за яких можливим є індивідуально-особистісне буття, або говорячи кантівською термінологією, – як можлива індивідуальність та як можливе особистісне буття? Відповіді на ці питання, на нашу думку, можливі лише з позиції культурологічного підходу.

Культурологічний підхід – це прагнення максимально уникнути редукціонізму, спроба осмислити людину в її самоздійсненні буттям та самообґрунтуванні цього здійснення. Цікавими з цього приводу є думки Л. Баткіна, висловлені, за його твердженням, як зустрічний відгук на погляди В. Біблера. Згідно з ними, “особистість – це дійсна таємниця будь-якої культури. В особистості згортається і з неї розгортається неповторний епохальний тип «історичної поетики».

Це – фокусування різних культурних спогадів та можливостей у голові кожного неповторного індивіда. В особистості вони перепродуковуються і здійснюється реальний прорив до нової логіки, самозміни культури. Це живий організм логіко-культурного діалогу, що виникає завдяки вільному вибору індивідом думки, вчинку та шляху. Особистість обдаровує культуру змінами, тобто майбутнім. Культура ж обдаровує її тим дивним характером людських помислів: не збігається до кінця з собою, існувати в проміжку між різними «я» всередині цілісного «Я», бути тому до останнього подиху здатною перевирішувати себе і свою долю” [1, 62 – 63]. Ця думка дає ключ до розуміння суті здійснення людини буттям, хоча безпосередньо й не прояснює її індивідуалізованих визначеностей і, зокрема, відмінностей індивідуальності та особистості. До того ж все зазначене – це своєрідна квінтесенція з дійсностей індивідуального буття. Як така, вона виходить з його даностей, залишаючи осторонь ті соціокультурні умови, в яких воно може здійснюватись. З’ясування останніх ставить нас перед необхідністю виходити з того, в чому індивідуалізовані форми людської буттєвості потенційно наявні, але не розгорнуті в дійсності.

Цим вихідним, на нашу думку, є людська природа. Маємо на увазі не якусь утаємничену сутність, а те, що міститься у витоках становлення людини як такої. Інакше кажучи, те, що дане їй при “народженні” (не у фізіологічному, а соціокультурному смислі) задає можливість здійснюватись власне людським буттям.

Природа людини полягає у відсутності наперед заданої визначеності у здійсненні буттям, опосередкованому відношенні до усього сущого, трансцендентуванні за наявні соціокультурні обставини та продукуванні власного способу буття. Це тлумачення людської природи ґрунтується на непересічному відкритті філософії ХХ ст., за яким людина найповніше виявляє свою людськість у способі, яким вона здійснює своє буття, тобто екзистенційно. Отже, людська природа – суть родові визначеності людини, що як істота “індивідуально суспільна” у своїй буттєвості ґрунтується на них. Проте, як справедливо зазначає Е. Фромм, індивід не може прожити, просто повторюючи зразки свого виду: він повинен жити сам [5, 106]. А це значить, що кожен реалізує заданість своїх родових визначеностей лише йому притаманними мірою та способом. Саме спосіб, яким окремих індивід реалізує людську природу, і

становить дійсність його індивідуально-особистісних визначеностей. Проте окремих індивід не реалізує повноту людської природи, оскільки вона не задана як річ, якою можна оволодіти, а як своєрідні координати його здійснення буттям.

Чинники, що характеризують людську природу, як-от відсутність апріорної програми здійснення буттям, опосередкованість у відношенні до усього сущого і через неї продукування безпосередностей свого буття, трансцендентування за наявні соціокультурні обставини, внаслідок чого з цієї “трансцендентної позиції” (М. Мамардашвілі) з’являється можливість чимось у собі оволодіти, покласти новий порядок буття і на цій підставі зпродувати власний спосіб існування, не знаходячи повної міри реалізації. До того ж доміантним у особистісному існуванні стають лише декілька з них. Усе це породжує неповторне різноманіття особистісного існування, його колізії та прагнення.

У своїй дійсності особистість визначається не сутнісно, а функціонально. Не через рід, а через соціокультурні обставини, сформовані культурно-цивілізаційною системою, етносом, кланом, класом, конфесією тощо. В іпостасі особистості людина підпорядкована (реалізує заданий порядок здійснення буттям) соціальному цілому, а відтак здійснює свою буттєвість у площині цього соціуму. У цій ситуації невизначеність як характерна риса людської природи – це невизначеність міри, якою особистість реалізуватиме своєю буттєвістю соціальне ціле. Ця міра визначається внутрішньою свободою та сумлінням самого індивіда.

Отже, особистість передовсім “замкнена” на наявні соціокультурні обставини, а трансцендентування проявляється як долавання їх сьогоденності, що, однак, ніколи не виходить за межі, задані конкретністю соціуму.

Суспільство як продукт взаємодії людей (К. Маркс), тобто діяльності емпіричних індивідів, іманентно передбачає індивідуалізацію як умову становлення внутрішнього розмаїття, виявом чого і є особистість. Індивідуалізація створює внутрішню структурованість – необхідну умову внутрішньої динамічної рівноваги суспільства. Особистісне різноманіття – це соціокультурна структурованість суспільства. Мірою цієї структурованості виступають смисли, які виявляються через їх покладання, що є прерогативою не соціуму, а індивіда. Покладаючи смисли як орієнтири здійснення

буттям, індивід формує відповідну їм систему соціокультурних обставин, які в своїй реальності постають як світ індивідуального буття і як такі, що фіксують індивідуально-особистісну визначеність людини не як атомарного індивіда, а як спродукований індивідуальними зусиллями світ у органічній єдності всіх його сторін. У своїй дійсності вона постає як спосіб організації світу індивідуального буття. Водночас він опосередковує індивіда в його ставленні до соціуму з його уніфікуючими формами буття.

Особистість самовизначається у смислових координатах сучасності, тобто в координатах усталеного буття, де однобічно згасла потенційність минулого. У своєму ставленні до соціуму в його історичному русі особистість опосередкована сучасним, у смислових координатах якого продукується реальність її буття. Її продукування – творчість репродукції, а соціокультурне призначення – вияв потенційного різноманіття сучасного як необхідної умови динамічної рівноваги суспільства.

Визначаючись у смислових координатах сучасності, особистість зберігає вірність наявним соціокультурним обставинам. Спонукальні мотиви цього можуть бути різні: усвідомлення свого безсилля перед ними, а, отже, й залежності від них; відверте прийняття наявного порядку як єдино можливого та гідного людини; прагнення “пливти за течією”, бо так легше тощо. Формами такої “вірності” обставинам можуть бути: реальна ідентифікація з тим, на чиему боці сила, життєва правда, завдяки чому індивід відчуває себе сильнішим і сповненим внутрішнього комфорту; ілюзорне відчуття свободи, породжуване надією на долю та екзистенційну правильність наявних обставин, або ж напружена внутрішня активність, спрямована на самопізнання та самовдосконалення відповідно до обставинами.

Якщо особистість “замкнена” на обставинах, знаходить у них підгрунтя своєї буттєвості, то індивідуальність “відключається” від них, втрачаючи в них опору. Наявні соціокультурні обставини обезцінюються, втрачають значення причини і мотиву поведінки. Виникає ситуація зовнішньої неумотивованості.

Зовнішні обставини не є чинником, що спонукає до певних дій і вчинків. Індивід не в зовнішніх обставинах знаходить підвалини власного здійснення буттям, а діє від себе, не “дослухаючись” до наявних обставин, індивідуальність протистоїть їм, постійно мані-

фестує незалежність від них. Усе це характеризує її як самодостатню цілісність, яка у безпосередності своєї буттєвості є завершеною причиною самої себе, оскільки ні перед нею, ні за нею нічого не стоїть, вона нікого не репрезентує. У своїй безпосередності індивідуальність немає глибини, затьмареної тінями сутностей. Сутність та існування у ній збігаються. Будучи такою, вона відкрита колізіям буття. Індивідуальність – це оголений у своїй безпосередності нерв соціуму. У такій іпостасі людина завжди незручна для суспільства і сприймається як аномалія. Парадоксальна річ, але ця аномальність зумовлюється тим, що індивідуальність максимальною мірою і в повному обсязі реалізує родові визначеності людини.

Якщо особистість не визначилася якою мірою вона реалізуватиме своєю буттєвістю соціальне ціле у смислових координатах сучасності, то індивідуальність у своїй негачії щодо наявних соціокультурних обставин продукує власні координати здійснення буттям. Отже, у своїй буттєвості вона звекторована тим, чого ще нема – майбутнім. Як сукупність потенційно можливого воно складає площину, де здійснюється буттям індивідуальність. У своїй реальності вона є невизначеністю. Отже, здійснення буттям тут пов'язане з вибором і покладанням координат у горизонті невизначеного.

У цьому плані поняття “вакуум смислів”, уведене професором Віденського університету В. Франклом, несе в собі не просто усвідомлення відсутності смислів, а невміння, нездатність “розпаковувати” (В. Налимов) їх та покладати як координати та вектори здійснення власним буттям. Це означає, що людина не дистанціюється від наявних соціокультурних обставин, отже, і не продукує нових. Наявне усвідомлюється як те, в смисловому полі якого власне існування сповнюється смислом. У цій ситуації виникнення індивідуальності стає проблемою, що, зі свого боку, породжує іншу – відсутність (невідкриваність) нових горизонтів соціокультурного поступу. Соціокультурні орієнтації, що задаються індивіду суспільством і якими він тією чи тією мірою переймається, можуть збігатися з його внутрішніми прагненнями, а можуть і суперечити їм. Саме ситуація, коли індивід нездатний до самостійного продукування життєвих орієнтирів, і спричиняє “вакуум смислів”. Останнє – не є “життєвою пустотою”. Вакуум смислів – це їх спресованість (В. Налимов) і як така, вона сповнена життєвої потенційності. Вихід із екзистенційної колізії “вакууму смислів” штовхає

індивіда до внутрішньої активності, спрямованої на їх “розпакування”. Насправді це вимагає волі та мужності здійснюватись індивідуальним буттям – буттям всупереч заданості.

У своїй невизначеності та аномальності щодо суспільства індивідуальність “розпаковує” майбутнє, відкриваючи можливі смислові горизонти буття соціуму. Покладаючи вектори можливого, індивідуальність виходить за цю соціокультурну ситуацію. Не пориває, а саме виходить (абсолютно порвати з наявними соціокультурними обставинами людина взагалі не може), і з цієї трансцендентної позиції відкриває нові смислові горизонти. У своїй реальності щодо індивідуальності, останні опосередковують її відношення до наявних соціокультурних обставин, стаючи ціннісними критеріями, з позицій яких вони оцінюються. Водночас нові смислові горизонти, як і нові ціннісні критерії, стають тими підвалинами, на яких індивідуальність формує свій спосіб буття, що об’єктивується в середовище її існування – культурну реальність.

Культурна реальність, спродукована індивідуальністю, – це виявлений потенціал можливого. Проте смислові координати, “розпаковані” індивідуальністю, можуть бути настільки невідповідними наявним, що сприймаються як щось аномальне, і тоді лише майбутнє може дати їм оцінку.

Як форма буття людини в самостійному та самостверджувальному існуванні, індивідуальність заявляє про свою “присутність” шляхом невмотивованих, з позиції наявних соціокультурних обставин, вчинків. Суспільство оцінює наявність або відсутність індивідуальностей переважно за тим соціокультурним резонансом, що явлений векторами історичного поступу чи його глухими кутами. Така індивідуальність неактуальна. Вона – те, чого може і не бути, або що може зникнути, і суспільство від цього не перестане бути суспільством. Проте воно втратить здатність критичної самооцінки, а відтак і можливість виявляти можливі смислові горизонти своєї буттєвості. Відсутність індивідуальностей, або абсолютна їх негачія з боку суспільства, зумовлює соціокультурну стагнацію останнього, яка вичерпує наявний культурний потенціал. Актуалізація індивідуальності теж не позбавлена негативних наслідків, оскільки розхитує усталене, внаслідок чого виникає ситуація, яку теж можна охарактеризувати як “хаос смислів”. Усе це зумовлює те, що суспільство і індивідуальність вибудовують свої стосунки

як альтернативні. Ситуації “хаосу смислів” найбільш нагадують про себе в перехідні епохи. Вихід із них пов’язаний з діяльністю непересічних особистостей, здатних здійснити вибір векторів соціокультурного поступу і покласти новий соціокультурний порядок, перейти від хаосу до космосу в давньогрецькому розумінні останнього. Так індивідуальність “розпаковує” смисли можливого, що як соціокультурна реальність покладаються особистостями.

Висновки. Отже, індивідуальність – це резерв соціокультурних невизначеностей, згусток не виявлених, але потенційно можливих способів буття, необхідних суспільству, щоб бути підготовленим до змін у кризові моменти історичного поступу. Соціокультурна необхідність і значимість індивідуальності полягає у покладанні нових горизонтів здійснення буттям, тоді як особистість робить ці горизонти реальністю.

Між особистістю та індивідуальністю як формами індивідуалізованого існування людини немає непрохідних меж. Це засвідчують соціокультурні реалії. Саме в реаліях людського існування простежуємо індивідуальності без особистісних проявів і особистості без індивідуальних здатностей творити дійсно нове, бути зовнішньо невмотивованими, спроможними до самоформування та самообґрунтування. Тут трапляються індивідуалізовані особистості, приречені бути трагічно відповідальними не лише за наближення чи дистанціювання від Вищого, але й за вибір того, що покладається як Вище, бути відповідальним за “розпаковані” смисли, не лише за себе, але й перед собою.

Індивідуальність та особистість не є незмінними даностями – вони суть функціональні визначеності людини в процесі її здійснення індивідуальним буттям. Логічне продовження філософсько-культурологічного дослідження проблеми індивідуально-особистісних визначеностей людини передбачає необхідність детальнішого аналізу їх соціокультурних ролей.

Література

1. Баткин Л.М. К спорам о логико-историческом определении индивидуальности / Л.М. Баткин // Одиссей. Человек в истории. 1990. – М. : Наука, 1990. – С. 59 – 75.

2. Гуревич А.Я. Еще несколько замечаний к дискуссии о личности и индивидуальности в истории культуры / А.Я. Гуревич // Одиссей. Человек в истории. 1990. – М. : Наука, 1990. – С. 76 – 89.

3. Кассирер Э. Опыт о человеке: введение в философию человеческой культуры / Э. Кассирер // Проблема человека в западной философии : переводы / сост. и послесл. П.С. Гуревича ; Общ. ред. Ю.Н. Попова. – М. : Прогресс, 1988. – С. 3 – 30.

4. Мировоззренческая культура личности: философские проблемы формирования / [отв. ред. В.П. Иванов]. – К. : Наукова думка, 1986. – 296 с.

5. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм // Человек. – № 1. – 1993. – С. 102 – 123.

Зайцев Николай. Индивидуально-личностные определенности человека в культурологическом измерении. В статью сделана попытка реализации культурологического подхода к пониманию таких определенностей бытия человека: “личность” и “индивидуальность”. Показано, что личность самоопределяется в смысловых координатах современности, то есть в координатах установившегося бытия, а индивидуальность осуществляет это в неопределенностях возможного. Если личность находит в наличных обстоятельствах основание своего бытийствования, то для индивидуальности они обесцениваются, теряя значимость причины и мотива её поступков.

Ключевые слова: индивидуализированные определенности человека, индивидуально-личностное бытие, личность, индивидуальность.

Zaitsev Mykola. Individual and personal conceptualizations of human in culture studies dimension. The article presents the realization of culture studies approach to the analysis of such conceptualizations of human being as “individuality” and “personality”. The author shows that a person builds self-identity in the meaningful coordinates of modernity i.e. in the being settled coordinates, and a personality makes it in the possible uncertainties. If a personality finds the ground of his being in the existent conditions, for individuality these conditions are not valuable and they have no meaning of cause and motif of his actions.

Key words: individualized conceptions of human, individual and personal being, individuality, personality.